

УДК 929-058.237(477.43)::902

В.А.Гуцал, О.Д.Могилев

Анатолій Федорович Гуцал
(до 70-річчя від дні народження та 50 річчя в археології)

У статті розповідається про основні віхи життя, етапи педагогічної, наукової та пам'яткоохоронної діяльності Анатолія Федоровича Гуцала. Відомому подільському археологу, досліднику пам'яток раннього залізного віку у Середньому Подністрів'ї у серпні 2016 р. виповнилося 70 років. З 1964 р. все його життя пов'язане з Кам'янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка. Студент, лаборант, викладач, доцент, почесний краєзнавець України – важливі сходишки на його життєвому шляху.

За роки роботи у вищій школі Анатолій Федорович долучився до підготовки багатотисячного колективу вчителів історії, суспільствознавства та правознавства, сприяв збагаченню національної еліти чималим загоном краєзнавців та науковців. Півстоліття А.Ф.Гуцал віддав археології Середнього Подністрів'я, обстеживши багато пам'яток та дослідивши чимало курганів і городищ. Особливо масштабними були розкопки на Рудковецькому городищі передскіфського часу в Новоушицькому районі Хмельницької області (проводилися у 1972–1976, 1979–1981, 2016 рр.). У 2000-х роках А.Ф.Гуцал обстежив на півдні Хмельницької області 1300 ділянок загальною площею понад 10 тис га.

Ключові слова: А.Ф.Гуцал, археологія, пам'ятка, ранній залізний вік.

Українському археологу, історичу, краєзнавцю та педагогу Гуцалу Анатолію Федоровичу у 2016 р. виповнилось 70 років. Широкий громадськості він відомий своїми археологічними та пам'яткоохоронними дослідженнями, якими займається впродовж п'яти десятиліть переважно на території Поділля. Його біографічні дані та деяка оцінка науково-педагогічної діяльності уже висвітлювались окремими авторами (І.С.Винокур, М.Б.Петров, Ю.А.Хоптяр) [1; 2; 3; 4], однак з плином часу такі розвідки вимагають певних уточнень і доповнень.

Народився ювіляр 9 серпня 1946 р. в с.Липівка Городоцького району Хмельницької області у селянській сім'ї. Мати Катерина Григорівна все життя пропрацювала в рільничій бригаді, а батько Федір Йосипович, повернувшись з війни інвалідом ще довгий час робив в колгоспній стельмашні. Виховуючи дітей у давній українській традиції, батьки з дитячих років прищеплювали сину та донці Лідії повагу до людей, любов до праці та до рідної землі. Великий вплив на хлопчика справили родинні перекази, в яких йшлося про важкі поневіряння, що зазнала заможна колись сім'я, розкуркулення, виселення з власної домівки, втраги близьких тощо. Все це неймовірно ятрило дитячу душу, вимагало справедливості й спонукало до пошуку істини.

Нелегкий шлях пізнання розпочався для Анатолія в семирічному віці у рідній сільській школі, упродовж 1961–1964 рр. курс старшої школи довелося продовжити у сусідньому селі Курівці. Юнаку легко давався шкільний матеріал, тож наполегливе навчання та непереборне бажання продовжити його у виші привели випускника до Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Ситуація зі вступом у ті часи була досить складною, перевага при зарахуванні надавалась вступникам зі стажем та звільненим в запас військовикам, тож конкурс для вчорашніх випускників автоматично зростав до 20 чоловік на місце. Проте в таких несприятливих умовах йому вдалося успішно здати вступні іспити і бути зарахованим до першого набору історичного факультету, який сформувався у 1964 р. Із-за великого числа колишніх армійців цей курс отримав в інституті назву – офіцерський.

З перших же днів студентського життя першокурсник зацікавився давньою історією та різноманіттям її культур і традицій. Велику роль ще й зіграло перебування у 1965 р. в якості практиканта на польових дослідженнях щойно створеної І.С.Винокуром Подільської археологічної експедиції. Розкопки проводились на місці могильника черняхівської культури поблизу с.Ружичанка Хмельницького району. В наступні роки студент за власним бажанням продовжив працювати на розкопках синхронного могильнику Ружичанського поселення [5; 6], долучився до досліджень на ранньосередньовічному східнослов'янському поселенні поблизу м.Городка під керівництвом О.М.Приходнюка та палеолітичної стоянки Атаки біля Хотина під керівництвом наукового співробітника Державного Ермітажу М.К.Анісіюткіна [2, с. 408]. Неодноразовий учасник цих експедицій Ю.Блажевич так описував його тогочасну діяльність: “Постійним помічником І.Винокура був студент третього курсу. Він у майбутньому став його вірним учнем і послідовником, провів в археологічних експедиціях декілька десятків років ... нині він знаний археолог і педагог. Його глибока ерудиція, доброзичливість, щирий характер імпонували нам, археологам початківцям” [7, с. 58].

Окрім польових робіт пов'язаних із розкопками археологічних пам'яток, Анатолій Гуцал був також активним учасником наукового студентського археологічного гуртка. В його рамках він продовжував займатись камеральною обробкою нововиявлених артефактів, готував дописи в інститутську багатотиражку та виступи, які озвучувались на студентських наукових конференціях [8]. У 1966 р. будучи студентом 2 курсу, він взяв участь у XII всесоюзній археологічній студентській конференції, яка проходила в Ужгороді, а у 1968 р. в рамках міжнародного студентського форуму виступив на столичній кафедрі Московського університету імені М.В.Ломоносова. Доповіді стосувались Ружичанського могильника та ранньослов'янських пам'яток Середнього Подністров'я [9; 10].

Після закінчення історичного факультету у 1968 р. А.Ф.Гуцала було направлено вчителем історії Городківської середньої школи Крижопільського району Вінницької області. Проте там він пропрацював не довго. І.С.Винокур, зітк-

нувшись із браком відповідальних та кваліфікованих працівників, які могли б допомогти у проведенні археологічних експедицій та в налагодженні пам'яткоохоронної роботи, підготував через Міністерство освіти відповідного листа, який дозволив відкликати так необхідного йому молодого спеціаліста. Тож із 1969 р. Анатолій Федорович стає відповідальним секретарем Кам'янець-Подільського міського відділення Товариства охорони пам'яток історії та культури, а восени цього ж року він був запрошений на посаду старшого лаборанта Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту по кафедрі історії СРСР і УРСР.

Треба відмітити, що як відповідальний секретар міського товариства А.Ф.Гуцал здійснював громадський нагляд за збереженням історико-архітектурних пам'яток Старого міста. Окрім цього, будучи членом обласної секції археології, в його обов'язки входили виступи з лекціями перед трудовими колективами, проведення методичних семінарів для активістів-інспекторів з охорони та виявленню пам'яток матеріальної культури, розробка тематики та класифікація пам'яток археології Хмельниччини [11]. Він також бере участь у розробці друкованої продукції, зокрема в підготовці листівки "На допомогу розвідникам археологічних пам'яток", та у створенні плакатів, які б стосувались їх охорони [12, арк. 46-49; 13, арк. 25]. В останні роки, в зв'язку із масовим руйнуванням та знищенням пам'яток археології, Анатолій Федорович неодноразово порушував дане питання на сторінках наукових видань [83; 84; 85], та у засобах масової інформації. Наголошувалось загалом на проведенню загальнодержавних охоронних заходів та щодо музеєфікації окремих археологічних пам'яток Хмельниччини.

Визначившись із науковими пріоритетами, які окреслились старожитностями раннього залізного віку, Анатолій Федорович у 1975 р. вступає до аспірантури Інституту археології АН УРСР. Його науковими наставниками стало подружжя – Варвара Андріївна Ільїнська та Олексій Іванович Тереножкін. Повернувшись у 1978 р. після закінчення аспірантури до Кам'янця-Подільського, він працює на посаді асистента, у 1979 р. – старшого викладача кафедри історії СРСР і УРСР. У 2007 р. рішенням Агестаційної колегії Міністерства освіти і науки України йому було присвоєне вчене звання доцента кафедри історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін. На основі опрацювання навчальної і монографічної літератури ним були розроблені курси лекцій та практично-семінарських занять з таких предметів як: "Спеціальні історичні дисципліни", "Палеографія", "Основи археології та етнографії", "Сучасні археологічні дослідження" тощо. Для забезпечення навчального процесу опубліковано ряд посібників [14; 15] та методичних розробок [16; 17; 18]. Студенти високо оцінюють його педагогічний хист, показовими у цьому плані є спогади доцента кафедри історії України С.В.Трубчанінова: "З курсом історичної географії України, яку я зараз викладаю познайомився саме під час лекцій Анатолія Федоровича. Його заняття запам'яталися ґрунтовним та емоційним викладом матеріалу, доброзичливою атмосферою, що

поєднувалась з високою ерудицією викладача, а тим більше з його вимогливістю. Конспекти підготовки до семінарських занять з допоміжних історичних дисциплін зберігаю й досі, вони і сьогодні нерідко стають у нагоді” [2, с. 410].

Протягом багатьох років А.Ф.Гуцал веде археологічний гурток та сторінку “Слідами древніх культур”, яка періодично друкується у студентської багатотиражці. У 1978 р. він прийняв активну участь в організаційних заходах з проведення республіканської історико-археологічної міжвузівської наукової студентської конференції “Східнослов’янські племена і Київська Русь”. Її поправу можна назвати першою міжнародною конференцією, яка проходила у нашому вузі адже участь в її роботі взяла делегація із Польщі. З плину часу Анатолієм Федоровичем було вирішено продовжити традицію таких студентських форумів і у 2006 р. проведено міжнародну студентську конференцію “Археологічні дослідження в Україні: здобутки і перспективи”. З того часу, докладаючи максимум зусиль, йому вдалося зробити їх традиційними і на даний момент організувати уже п’ять таких заходів.

За 47 років роботи у вищій школі Анатолій Федорович долучився до підготовки не тільки багатотисячного колективу вчителів історії, суспільствознавства та правознавства, але й сприяв збагаченню національної еліти чималим загоном краєзнавців та людей, які в подальшому пов’язали своє життя із наукою. За сумлінну працю та вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих викладачів він неодноразово нагороджувався ректором та трудовим колективом навчального закладу грамотами та почесними відзнаками, а за значний внесок у розвиток краєзнавчого руху, збереження національної історико-культурної спадщини України рішенням Президії правління Національної спілки краєзнавців України А.Ф.Гуцалу у 2015 р. присвоєно звання почесний краєзнавець України.

Та все ж його основна робота напряму пов’язана із археологічними дослідженнями. 50 археологічних сезонів, проведених у зовсім не комфортних умовах, часто в наметах, під пекучим сонцем та проливними дощами залишилися за плечима науковця. Усі ці роки на Анатолію Федоровичу лежало не лише формальне проведення археологічної практики, яка на думку деяких скептиків прирівнюється до літнього відпочинку. Натомість фактично усе життєзабезпечення табору, починаючи із проїзду студентів, створення найнеобхідніших умов для проживання, організація дозвілля, функціонування експедиційного автотранспорту і т.п., завжди знаходиться під безпосереднім його контролем, а часто й фінансуванням власними коштами. Особливо суцужно в цьому плані стало в кінці 90-х на початку 2000-х рр., коли через фінансові труднощі до мінімуму був урізаний кошторис експедиції, натомість кількість студентів в цей період значно збільшилась. Наприклад, були сезони, коли одночасно присутніх у таборі досягало 60–70 чол. Як показує досвід, забезпечити в польових умовах мінімальний побут та повноцінне трьохразове харчування для такої кількості людей – завдання далеко не просте. Тим не менше, в експедиціях за участю А.Ф.Гуцала, завдячуючи його організаційним

здібностям, вимогливості та дисципліні, якраз все відбувається на належному рівні.

Часто доводилось спостерігати, коли не усім, хто проходив польовий вишкіл під керівництвом Анатолія Федоровича, не імпонувало на перших порах, його сурове ставлення до порушників дисципліни, та з часом вони починали уже інакше сприймати його зауваження та з розумінням ставитись до такої надмірної, фактично батьківської турботи. Протягом кількох тижнів безпосереднього спілкування керівнику вдається із несформованих, розрізних підліткових особистостей створити єдиний, як правило, монолітний колектив, готовий по-іншому дивитися на поставлені завдання. Коли ж закінчується практика, з його уст часто можна почути фразу: “Шкода, що вони від’їжджають, адже тільки тепер з ними можна працювати, це вже команда” – проте часу на такі сентенції, як правило, не вистачає, адже у таборі розміщується новий заїзд – і все розпочинається знову. На думку колег, саме за чуйне ставлення до молоді, як в аудиторії так і в польових умовах, студенти поважають і з великою шаною відносяться до творчої навчально-наукової діяльності свого наставника [2, с. 411; 3, с. 324].

Анатолій Федорович не обмежувався лише розкопками, громадсько-виховною та освітньою роботою, а й брав участь у широких аналітичних й узагальнюючих проєктах. Так у 1970 р. для складання окремого довідника по пам’ятках Хмельницької області було створено авторську групу та окрему археологічну експедицію з обліку і перепису пам’яток, куди він також був включений [19, арк. 113]. Упродовж кількох років Анатолій Федорович обстежив Чемеровецький [20, арк. 18-21], Кам’янець-Подільський [12, арк. 63], і Дунаєвецький [21, арк. 12] райони. Пізніше до цієї роботи долучився В.П.Мегей, з яким вони об’їздили, за винятком Деражнянського р-ну (ним опікувався В.І.Якубовський), усі пам’ятки археології, які значились на той час в області. Ця робота розтяглась на десятиліття, справа у тому, що до цього в переважній більшості існуючої літератури зазначалась лише приналежність тої чи іншої пам’ятки до якогось із населених пунктів, більш детально їх знаходження та інші дані часто ігнорувалось із-за відсутності у авторів відповідної інформації. Тому бували випадки, коли окрему пам’ятку доводилось шукати тривалий час, об’їжджаючи польовими дорогами десятки кілометрів. Працюючи за розробленими на той час правилами, дослідники з’ясовували місцезнаходження та конструктивні особливості об’єктів, вимірювали їх розміри, площу, а за потреби складали детальний план і т.п. За час таких розвідкових обстежень вдалось описати і встановити точне місцезнаходження більш 2000 та виявити значну кількість раніше невідомих пам’яток археології. За наслідками цієї роботи групою авторів у 1984 р. був виданий довідник пам’яток Хмельниччини [22].

У 2008 р. в області для здійснення заходів по охороні археологічної спадщини розпочало роботу дочірнє підприємство “Подільська археологія” державного підприємства “Науково-дослідний центр “Охоронна археологічна

служба України” Інституту археології НАН України. За 5 років існування даної структури А.Ф.Гуцалом було здійснено обстеження 1300 ділянок загальною площею понад 10 тис га. Дані території у Городоцькому, Кам’янець-Подільському і Чемеровецькому районах передбачалось передавати у різні форми власності, тож за законодавством вони повинні були бути обстежені археологом. На кожну таку ділянку виготовлено та подано в Інститут археології окремий науковий звіт, який передбачав присутність історичної довідки, прив’язки на місцевості, опису місцевідведення з обов’язковою фотофіксацією, а в разі виявлення артефактів – встановлення площі пам’ятки і її культурної приналежності. На вимогу часу та враховуючи накопичений за два десятиліття матеріал у 2011 р. авторський колектив вніс доповнення до довідника та перевидав його, збільшивши описовий перелік пам’яток області до 2700 [23].

Та все ж головною сферою наукових інтересів А.Ф.Гуцала незмінно була археологія раннього залізного віку Середнього Подністров’я. Дослідник вдало поєднував аналітичні роботи з масштабними археологічними дослідженнями. Розкопки здійснені на доскіфських городищі в Рудківцях та могильнику в Бернашівці, курганних групах скіфського періоду в Тарасівці, Шутнівцях, Малинівцях, Чабанівці, Теклівці, Колодіївці, Спасівці та Іванківцях, розвідки на багатьох десятках поселенських та поховальних пам’яток на Поділлі, зробили значний внесок до джерельної бази старожитностей цього періоду в Українському Лісостепу. Внаслідок цих значних робіт, досліджено декілька тисяч м² на поселеннях, 42 поховання передскіфського та 57 курганів скіфського часу.

В 1970 р. археолог бере участь в розкопках комплексів раннього залізного віку біля с.Бакота, Кам’янець Подільського району Хмельницької області. Вдається виявити 3 житла, що опалювались вогнищами. Отримано характерний набір кераміки: миски, корчаги, горщики, черпаки, кубки тощо [24, с. 195, 196; 25, с. 154-157].

Масштабні розкопки Анатолій Федорович проводив на Рудковецькому городищі передскіфського часу в Новоушицькому районі Хмельницької області. Експедиція Кам’янець Подільського педагогічного інституту працювала тут у 1972–1976, 1979–1981, 2016 рр. [26, с. 255, 256; 27, с. 264, 265; 28, с. 312; 29, с. 70; 30, с. 20-21]. Внаслідок цих багаторічних робіт на пам’ятці вдалось відкрити понад 4000 м² площі. Проведено дослідження оборонних споруд, житлових та господарських комплексів, накопичено значну колекцію знахідок.

Городище, захищене системою валів та ровів, розташоване на мису при впадінні р.Матірка в Дністер. Воно споруджене в надзвичайно вигідних топографічних умовах, й з трьох боків захищене стрімкими схилами і кручами Дністра (з півдня), р.Матірка (зі сходу), Попового Яру (з півночі). Комплекс складається з верхнього укріплення, розташованого на плато та нижньої цитаделі. Площа верхнього укріплення багато років оцінювалась в 33 га, втім з відкриттям другого напільного валу в 2016 р, стає зрозумілим, що вона перевищувала 100 га. Рудковецьке городище, таким чином, входить до числа най-

більших пам'яток доскіфського часу в Україні. Нижня цитадель, розташована на схилах та в долині Дністра й Матірки, менша – близько 6 га. Втім, культурні нашарування в цій частині, захищеній потрійним рядом укріплень, найнаситеніші знахідками.

Монументальністю вирізняються оборонні системи городища, що складаються з ровів та валів, на вершині яких раніше стояли дерев'яні стіни. Їх рештки у вигляді стовпових ям та перепалених решток неодноразово фіксувались під час розкопок. Частина валів невисока – до 1–1,5 м. Втім напільні насипи на плато та схилах досить масштабні, піднімаючись від рівня дна рову до 4–5 м. Найбільш грандіозні верхні вали першої та другої лінії нижнього укріплення, що з напільного боку утворюють курганоподібні підвищення – “щовби”.

Досліджено чисельні житлові споруди наземного та земляночного типів, що опалювались печами, господарські ями. Основну частину знахідок становить кераміка: тюльпановидні чи опуклотілі горщики з валиком по корпусу та проколами під вінцями. Корчаги часто прикрашені виступами-упорами та канельованим орнаментом. Чимало мисок, теж іноді декорованих канелюрами. Трапляються черпаки й кубки. Головним типом декору виступає врізний геометричний орнамент, штампованого оздоблення помітно менше. З інших артефактів виділяються бронзові булавки, фібула, асиметрично-ромбічні наконечники стріл.

Аналізуючи матеріал городища, беручи до уваги спалені оборонні споруди та наявність тут набору наконечників стріл, А.Ф.Гуцал дійшов висновку, що пам'ятка, населена місцевими середньодністровським населенням, була взята штурмом кочовими скіфами, що було частиною експансії номадів в Український Лісостеп [31, с. 73-77].

Не обмежуючись цими розкопками дослідник провів масштабні розвідки на інших городищах раннього залізного віку на Правобережжі. Досліджувались пам'ятки в Дерешовій, Ломозові, Нижньому Ольчедаві, Григорівці та грандіозне укріплення в Немирові на Вінничині; Маціорське, Малівецьке, Городиське, Княгининське, Подільське городища на Хмельничині; Рухотинське, Непоротівське (Галицьке), Білоусівське на Буковині та багато інших. Завдяки цим роботам була чітко окреслена оборонна система городищ заходу Українського Лісостепу. Значні розвідки проводились й на неукріплених селищах. В 1968–1969 рр., у зв'язку з будівництвом ГЕС, роботи на Середньому Дністрі проводила Середньодністровська експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом С.М.Бібікова [32, с. 368-372] (Бібіков, Євдокимов, Збеневич, 1972). Матеріали півсотні поселень, з цих робіт, введені до наукового обігу А.Ф.Гуцалом [25, с. 65-75]. Публікація знахідок з пам'яток, розташованих між с.Козлів на Вінничині та с.Перебиківці в Чернівецькій області, не лише суттєво доповнила джерельну базу, але й дала нові данні до топографії поселень та їх хронології. В подальшому дослідник продовжує активні розвідки на багатьох десятках селищ раннього залізного віку на Поділлі [33, с. 20]. Матеріали цих робіт на сьогодні складають основу археологічної карти регіону

[23]. Дослідження давали все нові й нові цікаві матеріали. Важливим, зокрема, стало виявлення знахідок передскіфського та скіфського часу на території Кам'янець-Подільської фортеці у 2007 р. Що вказує на проживання тут населення ще в ранньому залізному віці [34, рис. 2].

Продовженням розкопок старожитностей чорнолісько-жаботинської доби, стали розкопки на передскіфському могильнику в Бернашівці Могилів-Подільського району Вінницької області, що проводилась експедицією Кам'янець-Подільського педінституту в 1987, 1989–1995 р. В ході робіт розкопано понад 3000 м² площі, досліджено 42 поховання [35, с. 28, 29; 36, с. 53-54; 37, с. 34, 35; 38, с. 16]. Більшість захоронень складають трупопокладення. Трапляється і скорчене, і витягнуте положення кістяка. Виявлено також 6 трупоспалень та 1 кенотаф. Небагатий інвентар, серед якого переважає кераміка, вказує на рядовий статус похованих, соціальне розшарування в середовищі яких ще не було надто помітним. Бернашівський могильник є однією з найкраще досліджених поховальних пам'яток доскіфського часу в Українському Лісостепу. Він дає важливі матеріали для характеристики етнокультурної та соціальної історії племен цього часу.

Значні роботи проведені А.Ф.Гуцалом на курганах скіфського часу на Поділлі. Дослідження 57 курганів, що становлять понад третину всієї джерельної бази поховальних пам'яток Західноподільської групи скіфського часу, поставило вченого на чільне місце серед дослідників цієї групи старожитностей.

Початок робіт було закладено ще 1973 р, коли науковець взяв участь у рятівних розкопках кургану скіфського часу біля с.Редвинці поблизу м.Хмельницького. Під насипом виявлено символічне поховання – кенотаф. Знайдено бронзові наконечники стріл та чудовий набір вузди, залізний спис [39, рис. 11, 2, 7; 38, с. 17].

Після тривалої перерви роботи було продовжено 1988 р. В курганній групі, що була виявлена біля с.Тарасівка Кам'янець-Подільського району Хмельницької області у 1986 р, нараховувалось 19 насипів, частина з яких була споруджена в скіфський час. З 6 розкопаних курганів, 4 були скіфськими [40, с. 85-88]. Небіжчиків ховали під кам'яними насипами. В низці випадків поховання здійснювались в стовповій дерев'яній гробниці. Цікаве захоронення під насипом 2, де досліджено рештки згорілої дерев'яної гробниці, в якій здійснено 7 поховань-трупоспалень. Кістки зсипали на купку чи в урну. Інвентар некрополя представлений переважно керамікою (банковидні горщики з валиком під вінцями, корчага, черпаки, миски тощо) а також окремими прикрасами (шпилька, буси).

У 1996–1999 р. розкопки було проведено біля с.Шутнівці на Кам'яничині, де досліджено 7 насипів [41, с. 74-75; 42, с. 17-18; 43, с. 9-12. 44, с. 5-14; 45]. Висота курганів до 1,56 м, діаметр – до 12 м. Небіжчиків в курганах з кам'яним насипом ховали як на рівні стародавньої поверхні так і в ямах. Досліджено низку стовпових гробниць, частина з яких була спалена. Зафіксовано і трупопокладення

і кремації. Курган 3, ймовірно, вцілів від пограбування. В чотирьохстовповій гробниці зсипано перепалені кістки, які супроводжували ліпні миска і черпачок, гончарний черпак, наконечники стріл та списа, панцерні луски, вудила, буси. В цілому, інвентар Шутнівського некрополя типовий для Західноподільської групи. Найчастіше трапляється кераміка: різноманітні ліпні горщики, черпаки, миски. Відомі й сіроглиняні кружальні посудини. Озброєння представлено наконечниками стріл та списів, панциром; вузда – стременоподібними вудилами. З прикрас виявлено чисельні буси, шпильки, сережки. Справжнім мистецьким шедевром є бронзове дзеркало з кургану 1, прикрашене фігурами баранчика та бичка.

В 2000–2001 р. експедиція А.Ф.Гуцала досліджувала кургани ранньоскіфського часу біля с.Чабанівка в басейні лівої притоки Дністра – р.Ушиці. Розкопано 7 курганів, що виявились сильно пограбовані [46, с. 44-51]. Курган 2, ймовірно, виконував роль культового жертovníка. Інші насипи містили не чисельний інвентар: керамічний посуд, вістря стріл, окремі прикраси, точильний брусок, ніж тощо.

Вчений продовжив дослідження 2002 р. в с.Теклівка Кам'янець-Подільського району Хмельницької області [47, с. 90-92. 48, с. 97-109; 49, с. 111-124]. Розкопано 4 насипи висотою до 0,8 й діаметром до 18 м. Поховання здійснювались в дерев'яних стовпових гробницях, що ряді випадків були спалені, та супроводжувались різноманітним інвентарем. В кургані 1 виявлено понад півсотні вістер до стріл, бронзовий браслет та керамічну посудину. Бронзова фігурка кабанчика була під насипом 2. Багатством заупокійних покладень виділявся курган 3. Кераміка переважно ліпна (миски, черпак, кубок), втім розчищено й сіроглиняну кружальну корчагу. Знайдені також бронзові деталі вузди, шпилька, дзеркало, й єдина поки в Україні арфоподібна фібула середньоевропейського типу. Чималий набір посуду був й у гробниці 4.

В 2003 р. розкопувались чотири кургани в с.Малинівці [50, с. 114-116]. Насип 1 дав цікаві матеріали, що мають паралелі в доскіфську добу. В його центрі в кам'яному ящику виявлено кістяки чоловіка і жінки. Західніше розчищено поховання 2 дітей та захоронення в горщиках. Під насипом 3 виявлено спаленого небіжчика у скорченому стані; а в кургані 4 були як кремації, так і інгумації в супроводі банкоподібних горщиків, кубка черпака та прикрас (шпилька, сережка, намисто).

В ході робіт 2004–2006 р. біля Колодівки, під керівництвом А.Ф.Гуцала розкопано 21 курган, що робить цей некрополь найбільш повно дослідженим в Західноподільській групі [51, с. 118-119; 52, с. 157-159; 53, с. 158-160; Гуцал, 54, с. 103-107]. Кургани зосереджувались в 3-х групах навколо села. Окремо від них локалізовано насип 11. Поховання здійснювались на рівні давнього горизонту. Рідше – в заглиблені та на підсищі. Основу поховальної споруди складає кам'яне кільце, перекрите насипом меншого каменю висотою до 1 м. В низці випадків фіксувались дерев'яні гробниці. Зазвичай, це невеликі чотирьохстовпові склепи. Трапляються сліди спалення поховальних споруд. Вияв-

лено як трупопокладення, так і трупоспалення. Інвентар не чисельний. Найчастіша знахідка – кераміка: різноманітні ліпні горщики, корчаги, черпаки, миски. Серед знахідок і кружальна сіроглиняна кераміка. Озброєння представлено наконечниками стріл і списа; прикраси – шпильками, сережками, намистинами; предмети побуту – пряслами, ножами, бритвою. Найкраще збереглося поховання в кургані 11. Тут виявлено скорчений кістяк, а поруч – ще й купку перепалених кісток. Інвентар представлений залізним наконечником списа і ножом, а також ліпною мискою та гончарною корчагою.

В 2007–2011 рр. вчений проводить дослідження 9 курганів скіфської доби біля сіл Спасівка та Іванківці [55, с. 91-93; 56, с. 101-103. 57, с. 93-94; 58]. Висота насипів була від ледь помітних, до 4,5 м. Їх складено з каменя. В основі більшості з них – побудовано кільце з великих брил, яке покривалось дрібнішим камінням. Окремо слід виділити насипи 8 та 9, де навколо дерев'яних стовпових гробниць було побудовано круглий кам'яний вал, присипаний потім ґрунтом. При цьому, в кургані 8 цю підсипку зверху додатково викладено шаром каменя. Вірогідно, таким чином будівельники намагались зменшити обсяг даного матеріалу, водночас зберігши вигляд суцільного кам'яного панциру. Могильні ями – як заглиблені в ґрунт, так і на рівні давнього горизонту. Іноді гробниці побудовано з дерева. Від них збереглися стовпові ями. Нерідко, при здійсненні поховання ці гробниці спалювались, внаслідок чого утворилися потужні перепалені шари, а камені іноді випаливались до стану вапна. Долівки могил часом викладались кам'яними плитами. В обряді поховання переважали тілоспалення на стороні. Кістки висипались на дно могили або складались в урну. Але відомий й скорчений кістяк зі слідами дії вогню. У кургані 8 зафіксовано 2 супроводжуючих головного небіжчика поховання-кремації. Інвентар могил, через неодноразові пограбування є небагатим. Найчастіше трапляється кераміка. Зокрема, банкоподібні горщики з валиком із втисненням під вінцями, різноманітні корчаги, миски, черпаки тощо. З озброєння виявлені бронзові наконечники стріл келермеських типів. Від гориту збереглися кістяні “стовпчики” і “цвяшки” та застібка. Захисний обладунок представлений залізними панцерними лусками. Спорядження коня репрезентовано фрагментом залізнних стременоподібних вудил. З прикрас виявлені бронзові булавки з цвяхоподібною голівкою та грибовидні сережки-завушниці, різноманітні намистини. Унікальними є кістяні предмети туалету: піксіда з геометричним орнаментом, рогове блюдо та ложечки, ручка однієї з яких була оздоблена в звіриному стилі. На окрему увагу заслуговує курган 9. Висотою до 4,5 м, він є найвищим з досліджених на сьогодні поховальних комплексів Західноподільської групи. Насип діаметром до 60 м був оточений ровом. Під його центром зафіксовано масивну спалену стовпову дерев'яну гробницю. Її оточував високий кільцевий кам'яний вал. З південного боку його прорізав вхід до могили, дно якого було викладено колодами. Вся конструкція перекрита зверху земляним насипом.

Введення до наукового обігу цих комплексів викликало підвищену увагу вчених не лише з України, а й з зарубіжжя.

Іншим важливим напрямком дослідницької роботи вченого став аналіз поховального обряду населення передскіфського і скіфського часу на Середньому Дністрі. Характеризуючи поховання в курганах скіфської доби, А.Ф.Луцал виділяє 4 типи насипів. Перший – із землі і каменів, без яскраво виражених конструктивних особливостей. Другий – з кільцевими чи квадратними кам'яними конструкціями, що нагадують стіну, яка оточує центральну частину поховання. Такі споруди були відомі біля Братишева, Шидлівців, Долинян. Пізніше схожі конструкції у вигляді валів, що оточували гробницю, пощастило досліджувати вченому особисто під курганами 8 й 9 біля Спасівки та Іванківців (див вище). До третього типу зараховані кургани з кам'яними вимостками на ґрунтовій підспіці; до четвертого – земляні насипи. Розглянуто й різноманітні поховальних споруд: дерев'яні гробниці (іноді – з дромосом), кам'яні вимостки, ями, поховання обкладені кам'яними плитами тощо. Широке використання каменя в насипах дослідник слушно пояснює місцевими природними ресурсами [59, с. 76-77; 60, с. 94-96; 61, с. 13-20; 62, с. 98-103].

Велику увагу археолог приділяє поселенській структурі регіону. Вагоме місце серед цих досліджень посідає аналіз оборонних споруд регіону. Розгляд цілої низки городищ Середнього Подністров'я, дозволив охарактеризувати типи захисних споруд на них. Група цих городищ могла формувати цілу оборонну лінію раннього залізного віку в регіоні. Їх виникнення пов'язане з загрозамі зовнішнього вторгнення, зокрема – від степових номадів. Робиться слушний висновок, що городища служили адміністративними, ремісничими центрами округи, а в час небезпеки – й прихистком не лише для своїх мешканців, а й для жителів навколишніх селищ. Саме будівництво цих форпостів вимагало консолідації зусиль населення з цілих регіонів [63; 64, с. 115-119; 65, с. 41-46]. У векторі робіт дослідника – й житлове будівництво доби раннього заліза. Проаналізувавши понад сотню споруд, спеціаліст виділив 3 їх типи: наземні помешкання, напівземлянки та землянки. Стіни мали каркасно-стовпову будову, й обмащувались глиною. Зафіксовано обмазку підлоги тонким шаром глини. Опалювались помешкання пічками, причому існував й глинобитний, й кам'яний їх різновид. Більшість споруд – прямокутні, рідше трапляється овальна чи округла форма [66, с. 25, 26; 67, с. 52, 53; 68, с. 36-46].

Не обійдено увагою етнокультурну належність передскіфських пам'яток регіону. Підкреслено її приналежність до чорноліського культурного кола з чисельними паралелями в старожитностях Середнього Подніпров'я. Разом з цим, наголошено на південних “фракійських” впливах, що проявились насамперед в орнаментатії кераміки [69, с. 39-41]. Досліджено питання присутності етнічних скіфів на Середньому Дністрі [31; 70]. Приділено увагу й зв'язкам регіону з іншими територіями [71, с. 265-267]. Розглянуто питання розвитку господарчих відносин племен раннього залізного віку. Вивчалось сільське господарство й, зокрема, землеробство осілого населення Подністров'я [72, с. 46-47; 73, с. 178, 179]. В центрі уваги вченого – й матеріальна культура населення Середнього Дністра. Значну увагу приділено кераміці, що складає

основу речового комплексу. Виділено її типи, розглянуто орнаментацию, проведено порівняння наборів посуду із різних пам'яток [74; 75; 76]. Окремо аналізуються елементи озброєння [77], мистецькі вироби [45] та деталі кінського спорядження [78].

Вивчались і персоналії. Одну із робіт присвячено науковому доробку видатного археолога і дослідниці старожитностей доби пізньої бронзи – раннього заліза на Середньому Дністрі Г.І.Смирнової [79, с. 241-248]. Декілька статей опубліковано про С.М.Бібікова, зокрема його дослідженням в Наддністрянщині [80, с. 212-220; 81, с. 15, 16], дано оцінку археологічного спадку Є.Сіцінського [82] і т.п.

То ж за 50 археологічних сезонів відданих дослідженню Середньодністровського регіону А.Ф.Гуцал зробив вагомим внеском у розуміння тих процесів, які відбувались в добу раннього заліза на території Українського Лісостепу. Його багаж теоретичної та практичної археології значно доповнили скарбниці вітчизняної та Європейської науки.

Список використаних джерел та літератури

1. Винокур, І. С. Гуцал Анатолій Федорович / І. С. Винокур // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський: Оюм, 2003. – Т. 1. – С. 119-124.
2. Винокур, І. С. Археологу А.Ф.Гуцалу – 60 / І. С. Винокур, М. Б. Петров / Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оюм, 2006. – Т. 8. – С. 408-413.
3. Хоптяр, Ю. А. Анатолій Федорович Гуцал – відомий дослідник археології Поділля / Ю. А. Хоптяр // Археологічні студії “Межибіж”. Науковий щорічник [за ред. А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця]. – Хмельницький: ІРД, 2013. – Т. 2. – С. 322-339.
4. Закоханий в археологію: [про А. Ф. Гуцала] // Студентський меридіан. – 2006. – 30 серп.
5. Гуцал, А. Ф. Розкопки в с.Ружичанці 1965–1966 років / А. Ф. Гуцал // Археологічні студії “Межибіж”: науковий щорічник / за ред. А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2015. – Вип. 4. – С. 377-383.
6. Стороженко, В. Земля розкриває свої таємниці / В. Стороженко // Радянський студент. – 1966. – № 23. – 29 вересня.
7. Блажевич, Ю. Археологічна практика студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту в 1966 році під керівництвом І.С.Винокура / Ю. Блажевич // Археологічні студії “Межибіж”: науковий щорічник / за ред. А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2015. – Вип. 4. – С. 55-59.
8. Гуцал, А. Дослідження в Ружичанці / А. Гуцал, В. Стороженко // Радянський студент. – 1966. – № 23. – 29 вересня.
9. Якубовський, В. В Ужгороді на археологічній конференції / В. Якубовський // Радянський студент. – 1966. – № 15. – 26 травня.
10. Стороженко В. На міжнародній студентській археологічній / В. Стороженко // Радянський студент. – 1968. – № 1. – 4 квітня.

11. Гуцал, А. Ф. Питання опису та картографії археологічних пам'яток у зв'язку з підготовкою “Зводу пам'ятників історії та культури народів СРСР” / А. Ф. Гуцал // Матеріали до зводу пам'яток історії та культури народів СРСР по Українській РСР, Київська книжкова друкарня наукової книги. – К., 1984. Вип. I. – С. 13-14.

12. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф. 6372, оп. 1, спр. 15, 49 арк.

13. ДАХО, ф. 6372, оп. 1, спр. 25, 72 арк.

14. Гуцал, А. Ф. Давні міри, письмо та календар / А. Ф. Гуцал. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – 168 с.

15. Гуцал, А. Ф. Давні календарі міри, монети та письмо / А. Ф. Гуцал. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – 208 с.

16. Гуцал, А. Ф. Допоміжні історичні дисципліни. Тематика практичних занять та методичні вказівки до них / А. Ф. Гуцал. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 17 с.

17. Гуцал, А. Ф. Рахунок часу в первісному суспільстві / А. Ф. Гуцал // Творчі вершини вченого / збірник наукових до 60-річчя від дня народження доктора історичних наук, професора М. Г. Кукурудзяка. / [Ред. кол.: Баженов Л. В., Винокур І. С., Завальнюк О. М.] – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. – С. 155-165.

18. Гуцал, А. Ф. “Черги і рези” – попередники слов'янського письма / А. Ф. Гуцал // Наукові записки Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. – Т. 2/4. – С. 66-70.

19. ДАХО, ф. 6372, оп. 1, спр. 20, 205 арк.

20. ДАХО, ф. 6372, оп. 1, спр. 23, 194 арк.

21. ДАХО, ф. 6372, оп. 1, спр. 41, 59 арк.

22. Винокур, І. С. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області / І. С. Винокур, А. Ф. Гуцал, С. І. Пеняк, Б. О. Тимошук, В. І. Якубовський. – К: Наукова думка, 1984. – 215 с.

23. Гуцал, А. Ф. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник. /// А. Ф. Гуцал, І. Р. Михальчин, В. І. Якубовський. – Чернігів: РВК” Деснянська правда, 2011. – 176 с.

24. Гуцал, А. Ф. Пам'ятки скіфських часів в Середньому Подністров'ї / А. Ф. Гуцал // Тези пленарних і секційних доповідей (результати польових археологічних досліджень 1970–1971 р.). – Одеса, 1972. – С. 194-196.

25. Гуцал, А. Ф. Нові пам'ятки раннього залізного віку в Середньому Подністров'ї / А. Ф. Гуцал // Археологія. – 1979. – Вип. 31. – С. 65-75.

26. Винокур, І. С. Работы Подольской экспедиции / И. С. Винокур, А. Ф. Гуцал // Археологические открытия в СССР 1973 г. – М: Наука, 1974. – С. 255-256.

27. Винокур, І. С. Работы Подольской экспедиции / И. С. Винокур, А. Ф. Гуцал // Археологические открытия в СССР 1974 г. – М: Наука, 1975. – С. 264-265.

28. Винокур, І. С. Раскопки на Среднем Днестре / И. С. Винокур, А. Ф. Гуцал // Археологические открытия в СССР 1975 г. – М: Наука, 1976. – С. 312.

29. Винокур, І. С. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області / І. С. Винокур, А. Ф. Гуцал, С. І. Пеняк, Б. О. Тимошук, В. І. Якубовський. – К: Наукова думка, 1984. – 215 с.

30. Гуцал, А. Ф. Рудковецьке городище в ряду пам'яток чорнолісько-жаботинського типу / А. Ф. Гуцал // Тези доповідей VII Подільської історико-краєзнавчої

конференції (секція археології). – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 20-21.

31. Гуцал, А. Ф. Рудковецьке городище і перший похід скіфів у Придністровський лісостеп / А. Ф. Гуцал // Давня і середньовічна історія України. Історико-археологічний збірник на пошану І.С.Винокура з нагоди його 70-річчя. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2000. – С. 69-79.

32. Бібіков, С. М. Розвідки на Середньому Дністрі в 1969 році / С. М. Бібіков, Г. Л. Євдокимов, В. Г. Збеневич // АДУ в 1969 р. – К, 1972. – Вип. IV. – С. 368-372.

33. Гуцал, А. Ф. Старожитності початку раннього залізного віку на Могилів-Подільщині / А. Ф. Гуцал // Перша Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, 1996. – С. 20-23.

34. Гуцал, А. Ф. Археологічні дослідження Кам'янець-Подільської фортеці 2007 року / А. Ф. Гуцал, П. А. Болтанюк // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2007. – Т. 1. – С. 205-210.

35. Гуцал, А. Ф. Бернашівський могильник / А. Ф. Гуцал // Тези доповідей VIII Подільської історико-краєзнавчої конференції (секція археології). – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 28-29.

36. Гуцал, А. Ф. Дослідження Бернашівського могильника у 1991–1992 рр. / А. Ф. Гуцал // Археологічні дослідження в Україні в 1992 рр. – К, 1993. – С. 53-54.

37. Гуцал, А. Ф. Бернашевський могильник из Среднего Поднестровья в системе памятников раннего железного века / А. Ф. Гуцал // Скифы, хазары, славяне и Древняя Русь. Международная научная конференция посвященная 100-летию со дня рождения М.И.Артамонова. – Санкт-Петербург: Издательство Государственного Эрмитажа, 1998. – С. 34-35.

38. Гуцал, В. А. Дослідження археологічної експедиції Кам'янець-Подільського педагогічного університету (1963–1999 рр.) / В. А. Гуцал, В. П. Мегей // Давня і середньовічна історія України. Історико-Археологічний збірник на пошану І.С.Винокура. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2000. – С. 15-32.

39. Винокур, І. С. Історія Лісостепоного Подністров'я і Південного Побужжя / І. С. Винокур. – Київ – Одеса: Вища школа, 1985. – 128 с.

40. Гуцал, А. Ф. Дослідження курганів скіфського часу біля с.Тарасівка / В. А. Гуцал, В. П. Мегей // Кам'яничина в контексті історії Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 85-88.

41. Гуцал, А. Ф. Дослідження курганів скіфського часу у Середньому Подністров'ї / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал, В. П. Мегей // Археологічні відкриття в Україні 1997–1998 рр. – Київ, 1998. – С. 74-75.

42. Гуцал, А. Ф. Розкопки курганів скіфського часу на Кам'яничині / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал, В. П. Мегей // Археологічні дослідження в Україні 1999–2000 рр. – Київ, 2001. – С. 17-18.

43. Гуцал, А. Ф. Третій Шутнівський курган / А. Ф. Гуцал // Хмельниччина: Дивокрай. – 2006. – № 1-2. – С. 9-12.

44. Гуцал, А. Ф. Курганна група ранньоскіфського часу у пониззі Смотрича / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал. // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка. Історичні науки. Вип. 2. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка, 2009. – С. 5-23.

45. Гуцал, А. Ф. Курганний комплекс з бронзовим дзеркалом із Шутновець /

- А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал // *Епоха раннього заліза*. – Київ. – 2009. – С. 125-134.
46. Гуцал, А. Ф. Археологічні дослідження села Чабанівки у 2000–2001 рр. / А. Ф. Гуцал // *Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори–2006”, 2011. – С. 44-51.
47. Гуцал, А. Ф. Результати досліджень курганів скіфського часу біля с.Теклівка на Поділлі / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал, В. П. Мегей, О. Д. Могилів // *АДУ 2001–2002 рр.* – Київ, 2003. – С. 90-92.
48. Гуцал, А. Ф. Курган №3 у с.Теклівка на Среднем Днестре / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал, О. Д. Могилів // *Восточноевропейские древности скифской эпохи: сборник научных трудов.* – Воронеж: Научная книга, 2011. – С. 97-109.
49. Гуцал, А. Ф. Теклівські кургани на Західному Поділлі / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал, О. Д. Могилів // *Древности Восточной Европы. Сборник научных трудов к 90-летию Б.А.Шрамко.* – Харьков, 2011. – С. 111-124.
50. Гуцал, А. Ф. Розкопки курганів епохи раннього заліза в с.Малинівці на Середньому Дністрі / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал, В. П. Мегей, О. Д. Могилів // *Археологічні дослідження в Україні 2002–2003 рр.* – Київ, 2004. – С. 114-116.
51. Гуцал, А. Ф. Кургани ранньоскіфської доби біля села Колодіївка на Середньому Дністрі / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал, В. П. Мегей, О. Д. Могилів // *Археологічні дослідження в Україні 2003–2004 рр.* – Запоріжжя, 2005. – С. 118-119.
52. Гуцал, А. Ф. Розкопки курганів ранньоскіфської доби біля села Колодіївка у Середньому Подністров'ї / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал, В. П. Мегей, О. Д. Могилів // *Археологічні дослідження в Україні 2004–2005 рр.* – Київ, 2006. – С. 157-159.
53. Гуцал, А. Ф. Продовження робіт на курганах ранньоскіфського часу біля с.Колодіївка / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал, В. П. Мегей, О. Д. Могилів, П. А. Болтанюк // *Археологічні дослідження в Україні 2005–2007 рр.* – Київ, 2007. – С. 158-160.
54. Гуцал, А. Ф. Курган №11 із Колодіївського некрополя / А. Ф. Гуцал // *Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я*. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори–2006”, 2014. – С. 103-107.
55. Гуцал, А. Ф. Дослідження курганів ранньоскіфського часу в районі середньої течії р.Збруч / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал, В. П. Мегей, О. Д. Могилів, О. Л. Баженов, П. А. Болтанюк // *Археологічні дослідження в Україні 2006–2007 рр.* – Київ, 2009. – С. 91-93.
56. Гуцал, А. Ф. Дослідження курганної групи Спасівка-Іванківці у Позбруччі / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал, В. П. Могилів, П. А. Болтанюк // *Археологічні дослідження в Україні 2009 р.* – Київ–Луцьк, 2010. – С. 101-103.
57. Гуцал, А. Ф. Дослідження курганного некрополя Спасівка-Іванківці на Хмельниччині / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал, О. Д. Могилів // *Археологічні дослідження в Україні 2010 рр.* – Київ – Полтава, 2011. – С. 93-94.
58. Могилів, О. Д. Курган з кам'яним валом на Західному Поділлі / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал, В. П. Могилів, П. А. Болтанюк // *АДУ.* – 2016. – Вип. 2 (19). – С. 212-230.
59. Гуцал, А. Ф. Некоторые черты погребального обряда племён Среднего Поднестровья VIII–V вв. до н.э. / А. Ф. Гуцал // *Археологические открытия на Украине 1978–1979 гг.* (Тезисы докладов XVIII конференции Института археологии АН

УСССР). – Днепропетровск, 1980. – С. 76-77.

60. Гуцал, А. Ф. Поховальний обряд населення Середньої Наддністрянщини передскіфського часу / А. Ф. Гуцал // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 94-96.

61. Гуцал, А. Ф. Поховальні споруди в курганах Західного Поділля (за матеріалами Т.Сулімирського) / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. – Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського державного університету, 2003. – Т. 11. – С. 13-20.

62. Гуцал, А. Ф. Дерев'яні поховальні камери у курганах Західного Поділля / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал // Археологія Тернопільщини. – Тернопіль: Джура, 2003. – С. 98-103.

63. Гуцал, А. Ф. Дослідження городищ раннього залізного віку в Середньому Подністров'ї / А. Ф. Гуцал // Тези доповідей Української Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С. 119-121.

64. Гуцал, А. Ф. Середньодністровська оборонна лінія епохи раннього заліза / А. Ф. Гуцал // Матеріали ХІ Подільської краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2004. – С. 115-119.

65. Гуцал, А. Ф. Городища епохи раннього заліза Могилів-Подільського регіону / А. Ф. Гуцал // Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. – С. 41-46.

66. Гуцал, А. Ф. Житло середньодністровських племен VIII–V ст. до н.е. / А. Ф. Гуцал // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 25-26.

67. Гуцал, А. Ф. Система опалювання жилих будівель Рудковецького городища / А. Ф. Гуцал // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля. Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 52-53.

68. Гуцал, А. Ф. Житло на Поділлі у X–VI ст. до н.е. / А. Ф. Гуцал // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005. – Т. 14. – С. 36-46.

69. Винокур, И. С. Об этнической принадлежности памятников Среднего Поднестровья эпохи раннего железного века / И. С. Винокур, А. Ф. Гуцал // Тезисы симпозиума “Киммерийцы и скифы”. – Кировоград, 1987. – С. 39-41.

70. Гуцал, А. Ф. До питання про скіфську присутність на території Середнього Дністра / А. Ф. Гуцал // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Вип. 2. – Т. 1. – С. 56-64.

71. Гуцал, А. Ф. Волино-Подільські зв'язки доби раннього залізного віку / А. Ф. Гуцал // Тези доповідей I Волинської історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1985. – С. 265-267.

72. Гуцал, А. Ф. Землеробство племен Середнього Подністров'я VIII–V ст. до н.е. / А. Ф. Гуцал // Тези доповідей IV Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1986. – С. 46-47.

73. Гуцал, А. Ф. Сільськогосподарське виробництво доби раннього заліза Середнього Подністров'я / А. Ф. Гуцал // Тези доповідей наукової конференції “Проблеми історичної географії Поділля”. – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 178-179.

74. Гуцал, А. Ф. Порівняльна характеристика матеріальної культури Григорівського і Рудковецького городищ / А. Ф. Гуцал // Тези доповідей II Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1984. – С. 3-4.

75. Гуцал, А. Ф. Орнаментована кераміка VIII–V ст. до н.е. з Середнього Подністров'я, як джерело вивчення етнографічних груп / А. Ф. Гуцал // Тези доповідей конференції “Проблеми етнографії Поділля”. – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 151-152.

76. Гуцал, А. Ф. Кераміка із поселення скіфського часу в с.Сокілець / А. Ф. Гуцал, В. А. Захар'єв // Матеріали Дунаєвської історико-краєзнавчої конференції. – Дунаївці, 2000. – С. 34-36.

77. Гуцал, А. Ф. Скіфські kindжали з Поділля / А. Ф. Гуцал // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т. 12. – С. 43-47.

78. Могилів, О. Д. Про один із різновидів ранньоскіфських зооморфних вздечкових прикрас / А. Ф. Гуцал, О. Д. Могилів // Археологія. – 2008. – № 4. – С. 44-48.

79. Гуцал, А. Ф. Питання давньої історії України і Молдавії у працях Г.І.Смирнкової / А. Ф. Гуцал, В. А. Гуцал // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2001. – Т.7 (9). – С. 241-248.

80. Гуцал, А. Ф. Сергій Бібіков і археологія Поділля / А. Ф. Гуцал // Археологічні студії “Межибіж”: науковий щорічник. – Хмельницький, 2014. – С. 212-220.

81. Гуцал, А. Ф. С.Бібіков – дослідник середньодністровських старожитностей / А. Ф. Гуцал // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка. Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторів і аспірантів. – Кам'янець-Подільський, 2015. – Вип. 14. – Т. 1. – С. 15-16.

82. Гуцал, А. Ф. За азимутами археологічної карти С.Сіцінського / А. Ф. Гуцал // Музейна справа на поділлі: історія та сучасність: зб. наук.-пр. за підсумками всеукр. наук. практ. конф., м.Кам'янець-Подільський, 15 травня 2015 р. / [редкол.: В.С. Травінський (голова), Л.В.Баженів, О.М.Завальнюк та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори–2006”, 2015. – С. 111-114.

83. Гуцал, А. Ф. До питання створення археологічного музейного комплексу у Позбруччі / А. Ф. Гуцал // Праці науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. – Київ: Фенікс, 2008. – Вип. 4. – С. 493-499.

84. Гуцал, А. Ф. До питання музеєфікації пам'яток археології Хмельниччини / А. Ф. Гуцал // Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції / [редкол.: В. С. Травінський (відп. ред.) та ін.] – Кам'янець-Подільський: ПП “Медобори–2006”, 2012. – С. 26-30.

85. Гуцал, А. Ф. Проблеми охорони археологічних пам'яток в Середньому Подністров'ї / А. Ф.Гуцал // Стародавній Межибіж в історико-культурній спадщині України. Науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства. – Межибіж 2, 2013. – Т. 1. – Хмельницький 2013. – С. 64-68.

Vitaly Gutsal, Oleksander Mogylov

**Anatoly Gutsal (to the 70th anniversary of his birthday
and 50th anniversary in archaeology)**

The article describes the main periods of life, the stages of Gutsal's pedagogical, scientific and protection of memorials activities. The well-known Podolsk archaeologist, researcher of the monuments of the early iron age in the Middle Dnistrovia in August 2016 turned 70 years old. Since 1964 all his life is connected with Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University. Student, laboratory assistant, teacher, associate professor, honorary ethnographer of Ukraine are important steps in his life's way. Anatoly Gutsal during his work at the university taught many thousands of teachers of history, social science and law, contributed to the enrichment of the national elite with a large team of geographers and scientists. Half a century Gutsal gave the archaeology of the Middle Dnistrovia, inspected many monuments and explored a lot of burial mounds and ancient settlements. Excavations at the Rudkovetsky settlement of the pre-Scythian times in the Novoushitsky district of the Khmelnytsky region (were conducted in 1972-1976, 1979-1981, 2016). In the 2000s, Gutsal hid 1300 plots in the south of the Khmelnytsky region with a total area of more than 10 thousands hectares.

Keywords: Gutsal, archaeology, monument, early iron age.

В.А.Гуцал, А.Д.Могилев

Анатолий Федорович Гуцал
(К 70-летию со дня рождения и 50 лет в археологии)

В статье рассказывается об основных вехах жизни, этапах педагогической, научной и памятникоохранной деятельности Анатолия Федоровича Гуцала. Известному подольскому археологу, исследователю памятников раннего железного века в Среднем Поднестровье в августе 2016 г. исполнилось 70 лет. С 1964 г. вся его жизнь связана с Каменец-Подольским национальным университетом имени Ивана Огиенко. Студент, лаборант, преподаватель, доцент, почетный краевед Украины – важные ступеньки на его жизненном пути. За годы работы в высшей школе Анатолий Федорович был причастен к подготовке многотысячного коллектива учителей истории, обществознания и правоведения, способствовал обогащению национальной элиты большим отрядом краеведов и ученых. Полвека А.Ф.Гуцал отдал археологии Среднего Поднестровья, обследовав многие памятники и исследовав немало курганов и городищ. Особенно масштабными были раскопки на Рудковецком городище предскифского времени в Новоушицком районе Хмельницкой области (проводились в 1972–1976, 1979–1981, 2016 гг.). В 2000-х годах А.Ф.Гуцалом обследовано на юге Хмельницкой области 1300 участков общей площадью более 10 тыс. га.

Ключевые слова: А.Ф.Гуцал, археология, памятник, ранний железный век.